ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/338884790

ABU ALI IBN SINO OLLOH VA INSON HAQIDA

Article · December 2019

DOI: 10.26739/2181-9505-2019-3-8

CITATIONS
0

READS
6,814

1 author:

Kasım Müminoğlu
Dokuz Eylul University
31 PUBLICATIONS **3** CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

THE BASIS OF THE PROBLEM OF SPIRIT AND TRUTH IN NICOLAI ALEXANDROVICH BERDYAEV'S PHILOSOPHY. View project

Din Tasavvuru ve Dinin Yasanmasını Tayın Eden Etkenler; Religion In the Grip of Contemporary Issues View project

All content following this page was uploaded by Kasım Müminoğlu on 30 January 2020.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

ISSN 2181-9505
Doi Journal 10.26739/2181-9505

Philosophy and Life

FALSAFA VA HAYOT • ФИЛОСОФИЯ И ЖИЗНЬ

№ 3 (6) 2019

ISSN 2181-9505
Doi Journal 10.26739/2181-9505

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi
O'zbekiston falsafa jamiyati

Международный научно-исследовательский центр Имам Бухари
при Кабинете Министров Республики Узбекистан
Философское общество Узбекистана

Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers
of the Republic of Uzbekistan
Philosophical Society of Uzbekistan

FALSAFA VA HAYOT
XALQARO JURNAL

ФИЛОСОФИЯ И ЖИЗНЬ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

PHILOSOPHY AND LIFE
INTERNATIONAL JOURNAL

№ 3 (6) 2019

Jurnal bir yilda 4 marta e'lon qilinadi.
Журнал выходит 4 раза в год.
The journal is published 4 times in a year.

Toshkent-2019

Falsafa va hayot xalqaro jurnal
Философия и жизнь международный журнал
Philosophy and life international journal

Tahrir kengashi:
Abdildina, R.J. - Qozog'iston FA akademigi, f.f.d., professor
Askarov, T.A. - Qirg'iziston FA akademigi, f.f.d., professor
Bazarbaev, J. - O'zbekiston FA akademigi, f.f.d., professor
Bashimov,V.V. -Turkmaniston milliy ta'lim instituti direktori
Werner Bush - dunyo professorlari uyushmasi exs prezidenti DSc, professor(Germaniya)
Mamedzade, I.R. - Azarbayjon FA Falsafa va sotsiologiya instituti direktori ,f.f.d., professor
Morevedge, P. - AQSH dunyo olimlari departamenti raisi, DSc, professor
Nisanbaev, A.N. - Qozog'iston FA akademigi, f.f.d., professor
Skarantino, L.M. - Jahon falsafa jamiyatlari federatsiyasi prezidenti, DSc, professor, (Italiya)
Smirnov, A.V. - Rossiya FA akademigi, Rossiya FA "Falsafa " institute direktori, Rossiya FJ prezidenti, f.f.d., professor (Rossiya)
Tursunov, A. -Tojikiston FA akademigi, f.f.d., professor(Tojikiston)
Tsuy Veyxan - Xitoy ijtimoiy fanlar Akademiyasi vitse-prezidenti, DSc, professor, (Xitoy)
Chumakov, A.N. - Rossiya FA Falsafa institute professori, f.f.d., (Rossiya)

Muassislar:
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy - tadqiqot markazi
O'zbekiston falsafa jamiyati
Expert lawyers МЧЖ Elc.uz

Vazirlar Mahkamasi huziridagi Oliy attestatsiyasi komissiyasi rayosatining qarori bilan maxsus jurnallar ro'yxatiga kiritildi. 2018-yil 29-dekabrdagi 260/7 sonli bayonnoma

Ro'yxatga olinganligi haqidagi 1175 sonli guvohnoma O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 20.02.2018 yilda berilgan.

Bosh muharrir:
Shermuhamedova, N.A. - f.f.d., professor (O'zbekiston)
Bosh muharrir o'rinbosari:
Muhamedova, Z.M. - f.f.d., professor (O'zbekiston)
Mas'ul muharrir:
Safaeva, S. X. - f.f.n., dotsent (O'zbekiston)

Tahrir hay'ati:
Allahyarova, T. - f.f.d.,professor (Azarbayjon)
Andirjanova, G. A. - s.f.d., professor (Qozog'iston)
Abasov, A. S. - f.f.d., professor (Azarbayjon)
Ahamer, G. - PhD, professor (Avstriya)
B.K. Santosh Kukreja, - DS professor (Hindiston)
Bodio Todeush, - s.f.d., professor (Polsha)
Bilalov, M. I., - f.f.d., professor (Rossiya)
Berna, A., - PhD.- professor (Turkiya)
Vefa Tashdelen - f.f.d., professor (Turkiya)
Gabitov,T. X. - f.f.d., professor (Qozog'iston)
Guseynov, S - f.f.d.,professor (Azarbayjon)
Ivatova, L.M. - s.f.d., professor (Qozog'iston)
Kurmangalieva, G.K. - f.f.d., professor (Qozog'iston)
Lazarevich, A.A.,- f.f.n., professor (Belorussiya)
Muzaffarov, M., - f.f.d., professor (Tojikiston)
Morevedge, R., - PhD, professor (AQSH)
Naushanbaeva, A., Hakimogli, - PhD filos., professor (Turkiya)
Olatunji Felix.O - DSc., professor (Nigeriya)
Paxruddinov, Sh. I.- s.f.d., professor (O'zbekiston)
Sergeev, M.Y. – PhD, professor (AQSH)
Telebaev, G.T. f.f.d.- professor (Qozog'iston)
To'rayev, B. O. - f.f.d., professor (O'zbekiston)
Urmanbetova, J.K. -f.f.d., professor (Qirg'iziston)
Chjan Baychun, - f.f.d., professor (Xitoy)
Shadmonov, Q.B. - f.f.d., professor (O'zbekiston)
Yaxshilikov, J - f.f.d., professor (O'zbekiston)
Yaskevich, Y.S. - f.f.d., professor (Belorussiya)

Ilmiy kotib:
Mahkamov, U. (O'zbekiston)
Musahhihlar:
Xidirov, M.T. (O'zbekiston)
Hamdamova, S. (O'zbekiston)
Madiyorova, V. (O'zbekiston)
Saurov, R.R. (O'zbekiston)

Falsafa va hayot xalqaro jurnal
Философия и жизнь международный журнал
Philosophy and life international journal

Редакционный совет:
Абдильдина, Р. Ж. - академик НАН Казахстана, д.ф.н., профессор
Аскаров, Т. А. - академик АН Киргизистана, д.ф.н., профессор
Базарбаев, Ж. - академик АН Узбекистана, д.ф.н., профессор
Башимов, В. В. - директор национального института образования Туркменистана
Вернер Буш - экх президент всемирной ассоциации профессоров, доктор философских наук, профессор (Германия)
Мамедзаде, И. Р. - д.ф.н., профессор, директор института "Философии и социологии" АН Азербайджана
Мореведж, П. - DSc. профессор, руководитель GSP США
Нысанбаев, А.Н. - академик АН Казахстана, д.ф.н., профессор
Скарантино, Л. М. - президент всемирной федерации философских обществ д.ф.н., профессор (Италия)
Смирнов, А. В.- академик АН России, директор института Философии АН России, президент РФО, д.ф.н., профессор (Россия)
Турсунов, А. - академик АН Таджикистана, д.ф.н., профессор
Цуй Вэйхан - Вице-президент Института философии КАОН, д.ф.н., профессор (Китай)
Чумаков, А. Н. - проф. РАН, д.ф.н., (Россия)

Учредители:
Международный научно исследовательский Центр Имам Бухари при Кабинете Министров Республики Узбекистан
Философское общество Узбекистана
ООО «Expert lawyers» Elc.uz

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан введен в список специальных журналов. 2018 год 29 декабрь протокол №260/7

Регистрационное свидетельство №1175 выдано 27.02.2018 агенством по печати и информации Узбекистана

Главный редактор:
Шермухамедова, Н. А. - д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Заместитель редактора:
Мухамедова, З. М. - д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ответственный редактор:
Сафаева, С. Х. - к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Редакционная коллегия:
Аллахярова, Т. - д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Андиржанова, Г. А. - д.п.н., профессор (Казахстан)
Абасов, А. - д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Ахамер, Г. - PhD, профессор (Австрия)
В.К.Сантош Кукреджа - PhD, профессор (Индия)
Бодио Тодеуш. - д.п.н., профессор (Польша)
Билалов, М. И. - д.ф.н., профессор (Россия)
Берна, А. - PhD.- профессор (Турция)
Вефа Ташделен - д.ф.н., профессор (Турция)
Габитов, Т. Х. - д.ф.н., профессор (Казахстан)
Гусейнов, С. -д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Гезалов, А. А. - к.ф.н., профессор (Россия)
Иватова, Л. М. - д.п.н., профессор, (Казахстан)
Курмангалиева, Г. К. - д.ф.н.,профессор (Казахстан)
Лазаревич, А. А. - к.ф.н.,профессор (Беларуссия)
Музаффаров, М.- д.ф.н.,профессор (Таджикистан)
Мореведж, Р. - PhD профессор (США)
Наушабаева, А., Хекимоглы. - PhD, профессор (Туркия)
Олатунжи Феликс О. - DSc профессор(Нигерия)
Пахруддинов, Ш.И. - д.п.н.,профессор (Узбекистан)
Садикова, Н. Н. - д.ф.н.,профессор (Таджикистан)
Саифназаров, И.С. - д.ф.н.,профессор (Узбекистан)
Сергеев, М. Ю. - PhD, профессор (США)
Телебаев, Г.Т.- д.ф.н., профессор (Казахстан)
Тураев, Б.О. - д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Урманбетова, Ж. К. - д.ф.н., профессор (Киргизистан)
Чжан Байчун - д.ф.н., профессор (Китай)
Шадманов, К.Б. - д.ф.н**.** профессор (Узбекистан)
Фишлер, А. - д.ф.н., профессор (Франция)
Яхшиликов, Ж. - д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Яскевич, Я.С. - д.ф.н., профессор (Беларуссия)

Ученый секретарь:
Махкамов, У. (Узбекистан)
Корректоры:
Хидиров, М.Т (Узбекистан)
Хамдамова, С. (Узбекистан)
Мадиярова В. (Узбекистан)
Сауров, Р.Р. (Узбекистан)

Falsafa va hayot xalqaro jurnal
Философия и жизнь международный журнал
Philosophyandlife international journal

Editorial Council:
Abdildina, R.J. - academician AS of Kazakhstan, doctor of philos. sciences, professor
Askarov, T.A. - academician AS of Kyrgyzstan, doctor of philos. sciences, professor;
Bazarbaev, J. - academician AS of Uzbekistan, doctor of philos. sciences, professor
Bashimov B.B. - director of national Institute of education of Turkmenistan
Werner Bush - President of the World Association of Professors, DSc, professor (Germany)
Mamedzade, I.R.- director of Institute "Philosophy and sociology" AS of Azerbaijan doctor of philosophical sciences -, professor
Morewedge, P.- Editor-in-Chief; IGDE, DSc, professor USA
Nysanbaev, A.N. - academician AS of Kazakhstan, doctor of philos. sciences, professor
Scarantino, L.M. - President of International Federation of Philosophical societies, professor of philosophy and politics of culture, (Italy)
Smirnov, A.V - Academician of the Academy of Sciences of Russia, Director of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Russia, President RFS, doctor of philos. sciences, professor (Rossiya)
Tursunov, A. - academician of the ASc of Tajikistan, doctor of philos. sciences, professor
Tsui Weihan - vice-President of the Institute of Philosophy CAAS, doctor of philos. Sciences, professor (China)
Chumakov, A.N. - professor RAN doctor of philos. sciences (Russia)

Founders:
Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan
Philosophical Society of Uzbekistan
LLC "Expert lawyers" Elc.uz

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan entered into the list of special journals. 2018 December 29 Protocol №260 / 7

The registration certificate № 1175 was issued on February 27, 2018 by the Uzbek Agency for Press and Information

Editor-in-Chief
Shermukhamedova, N.A. - doctor of philosophical sciences, professor (Uzbekistan)
Deputy Editor:
Mukhamedova, Z.M.- doctor of philos. sciences, professor (Uzbekistan)
Managing editor:
Safaeva, S.Kh. - Ph.D. philos., (Uzbekistan)
Editorial team:
Allahyarova, T. - doctor of philos. sciences, professor (Azerbaijan)
Andirjanova, G. A. - doctor of political sciences, professor (Kazakhstan)
Abasob, A. S. - doctor of philos. sciences, professor (Azerbaijan)
Ahamer G. - PhD, professor (Austria)
B.K. Santosh Kukredja - PhD., professorr (India)
Bodio Todeus - doctor of political sciences, professor (Poland)
Bilalov, M. I. - doctor of philos. sciences, professor (Russiya)
Berna A. - PhD., professor (Turkey)
Vefa Tashdelen - doctor of philos. sciences, professor (Turkey)
Gabitov,T .H. - doctor of philos. sciences, professor (Kazakhstan)
Guseynov, S. - doctor of philos. sciences, professor (Azerbaijan)
Ivatova, L. M. - doctor of political sciences., professor (Kazakhstan)
Kurmangaliyeva, G.K. - doctor of philos., professor (Kazakhstan)
Lazarevich, A. A. - PhD philos., professor (Belarus)
Morewedge, R. - doctor of philology, professor (USA)
Muzaffarov, M. - doctor of philos sciences, professor (Tajikistan)
Naushanbaeva, A., Hakimogli. - PhD. philos., professor (Turkey)
Olatunji, Felix.O - DSc, professor (Nigeriya)
Pakhruddinov, Sh.I. - doctor of political sciences, professor (Uzbekistan)
Sadikova, N.N. - doctor of philos. sciences, professor (Tajikistan)
Saifnazarov, I.S. - doctor of philos. sciences, professor (Uzbekistan)
Sergeev, M.Yu. – PhD, philos., professor (USA)
Telebaev, G.T. - doctor of philos. sciences, professor (Kazakhstan)
Turaev, B.O. - doctor of philos. sciences, professor (Uzbekistan)
Urmanbetova, J.K. - doctor of philosophical sciences, professor (Kyrgyzstan)
Zhang Baichun - doctor of philos. sciences, professor (China)
Shadmanov, Q. - doctor of philos. sciences, professor (Uzbekistan)
Fischler, A. - doctor of philos. sciences, professor (France)
Yaxshilikov, J - doctor of philos. sciences, professor (Uzbekistan)
Yaskevich, Ya.S. - doctor of philos. sciences, professor (Belarus)

Scientific Secretary:
Mahkhamov, U. (Uzbekistan)
Correctors:
Khidirov, M.T. (Uzbekistan)
Hamdamova, S. (Uzbekistan)
Madiyorova, V. (Uzbekistan)
Saurov,R.R. (Uzbekistan)

" Abu Nasr Farobiyning 1150 yilligiga " bag'ishlanadi

MUNDARIJA

SIYOSAT VA JAMIYAT FALSAFASI

Ujomu Philip Ogo, Bature Anthony I
Afrikaning yaxlit rivojlanishiga doir Insoniy qadriyatlar va Ubuntu paradigmasi: Afrika falsafiy yondashuvi.....9

Shamsiddinov Burxon Jakbarovich, Kurbanov Muzaffar Ummatovich
O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning ijtimoiy-tarixiy asoslari.....23

TA'LIM VA FAN FALSAFASI

Berna Arda
Etika tadqiqoti va nashr bo'yicha o'quv amaliyoti.....30

Samadov Aktamqul Rafiqovich
Shaxs estetik idealini shakllantirishning etikalogik, ekoestetik muammolari.....38

Shadmanov Qurbon Badriddinovich
Ijtimoiy-etika so'zlarining lingvistik-falsafiy tabiati haqida.....50

TARIX FALSAFASI VA FALSAFA TARIXI

Bulekbayev Sagadi Bayuzakovich, Bulekbayeva Raziya Udarbayevna
Turklarning dunyo tarixi, madaniyati va sivilizatsiyasida tutgan o'rni va roli.....62

Shiukashvili Ia
Fridrix Nitshening hayot falsafasida subyektiv aksiologiya.....74

Kasim Muminoglu
Abu Ali Ibn Sino Olloh va Inson haqida.....84

DUNYO MADANIYATI VA DINIY AN'ANALAR

Adigezalova Svetlana Mamed qizi
Gender va madaniyatshunoslik.....99

Gabitov Tursyn Xafizovich
Islom kontekstida Qozoq madaniyati.....109

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ ПОЛИТИКИ И ОБЩЕСТВА

Ужому Филип Ого, Батуре Антони И
Человеческие ценности для целостного развития Африки и парадигмы убунту: африканская философская рефлексия.....9

Шамсиддинов Бурхон Жакбарович, Курбанов Музаффар Умматович
Социально-исторические основы развития малого предпринимательства и частного предпринимательства в Узбекистане.....23

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Берна Ада
Учебный опыт по этике исследований и публикации.....33

Самадов Актамкул Рафикович
Этикологические, экоэстетические проблемы формирования эстетического идеала.....38

Шадманов Курбан Бадриддинович
О лингво-философской природе социально-этической лексики.....50

ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ И ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

Булекбаев Сагади Байузакович, Булекбаева Разия Ударбаевна
О месте и роли тюрков в мировой истории, культуре и цивилизации.....62

Шиукашвили Иа
Проблемы субъективистской аксиологии в философии жизни Фридриха Ницше.....74

Касим Муминоглу
Абу Али Ибн Сина о боге и человеке.....84

МИРОВАЯ КУЛЬТУРА И РЕЛИГИОЗНЫЕ ТРАДИЦИИ

Адыгезалова Светлана Мамед гызы
Гендер и культурология.....99

Габитов Турсин Хафизович
Казахская культура в контексте ислама.....109

Dedicated to the 1150th anniversary of Abu Nasr Farabi

CONTENT

PHILOSOPHY OF POLITICS AND SOCIETY

Ujomu Philip Ogo, Bature Anthony I
Human values for holistic African development and the Ubuntu paradigm: an African philosophical reflection.....9

Shamsiddinov Burkhon Jakbarovich, Kurbanov Muzaffar Ummatovich
Socio-historical basis of development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan.....23

PHILOSOPHY OF EDUCATION AND SCIENCE

Berna Arda
A training experience on research and publication ethics.....30

Samadov Aktamkul Rafikovich
Ethical, ecoaesthetical problems of forming personal astetic ideas.....38

Shadmanov Kurban Badriddinovich
Linguistic-philosophical nature of socio-philosophical words.....50

PHILOSOPHY OF HISTORY AND HISTORY OF PHILOSOPHY

Bulekbaev Sagadi Bayuzakovich, Bulekbaeva Rasiya Udarbaevna
On place and role of the Turks in world history, culture and civilization.....62

Shiukashvili Ia
Problems of subjectivistic axiology in philosophy of life of Friedrich Nietzsche.....74

Kasim Muminoglu
Abu Ali Ibn Sina on God and Man.....84

WORLD CULTURE AND RELIGIOUS TRADITIONS

Adigozalova Svetlana Mamed gizi
Gender and cultural science.....99

Gabitov Tursyn Khafizovich
Kazakh culture in the context of Islam.....109

УДК: 214+218

http://dx.doi.org/10.26739/2181-9505-2019-3-8

Kasim Muminoglu
Falsafa fanlari doktori, Mus Alparslan Universiteti fan va adabiyot fakulteti falsafa bo'limi, tizimli falsafa va mantiq kafedrasi boshchisi,
E-mail: k.mominov@alparslan.edu.tr
(Turkiya, Mus)

ABU ALI IBN SINO OLLOH VA INSON HAQIDA

Annotatsiya: Bu maqolada Ibn Sinoning Olloh va inson tushunchalariga aniqlik kiritish maqsad qilingan. Bu maqsadni amalga oshirish uchun Ibn Sino falsafasining Olloh va inson haqidagi mulohazalariga murojat qilmoqchimiz. Chunki Ibn Sinoning falsafiy metodikasi o'ziga xos fikr yuritish sistemasiga ega. Ibn Sino, mavjudotni - barcha mavjud narsalarni, ularning kelib chiqishi, tartibi, o'zaro munosabati, biridan ikkinchisiga o'tishini har tomonlama tekshirish uchun zaruriyat, imkoniyat, voqelik, sababiyat prinsiplarini asos qilib oladi. Ibn Sino Olloh va inson haqidagi tushunchalarini esa bir necha "Ash-Shifo", "An-Najot", "Al-Ishorat Vattanbihot", "Risola fil Kalom", "Kitob un-Najot", "Hayy Ibn Yaqzon", "Risolat'ul-Arshiyye", "Kitob ash-shifo", "Ahval'un-Nafs" va yana bir necha asarlarida ilmiy tadqiqotlarini yuritmoqda. Bu maqolada Ibn Sinoning Olloh va inson haqidagi fikrlarini qanday asoslaganligini asarlariga murojat qilgan holda o'rganib chiqmoqchimiz.

Kalit so'zlar: Ibn Sino, Olloh, inson, vujudi vojib, vujudi mumkin, nafs, aql
Kalit so'zlar (2): zarur printsiplar, panteistik qarash, mohiyat va borliq

KIRISH

Ibn Sino dunyoqarashi nafaqat Forobiy asarlari ta'sirida shakllandi, balki u antik Yunon faylasuflari bo'lgan Aristotel, Platon va Plotinusdan ham ta'sirlangan. U ijtimoiy-falsafiy masalalarda Forobiy qarashlarini davom ettirdi, ilg'or falsafiy oqimni yangi tabiiy-ilmiy fikrlar bilan boyitib sistemalashtirdi va yangi bosqichga ko'tardi. Ibn Sino fikricha, falsafaning vazifasiga mavjudotni - barcha mavjud narsalarni, ularning kelib chiqishi, tartibi, o'zaro munosabati, biridan ikkinchisiga o'tishini har tomonlama tekshirish uchun zaruriyat, imkoniyat, voqelik, sababiyat prinsiplarini asos bo'lib xizmat qiladi. Ibn Sino Ollohning qanday bir borliq bo'lgan ekanligini "Kitob ash-Shifo", "An-Najot", "Risolat'ul Arshiyya' va "Al-Ishorat Vattanbihot" kabi asarlarida mulohaza qilgan [Bozkurt. 2014: b. 67-86].

Ibn Sino asarlarida Ollohning ilohiyligini va Insonning nafs, aql, tushunmoq, hayol qurish kabi xususiyatlari aks ettiradigan ko'plab qarashlar mavjud [Durusoy. 2012: b. 19-170]. Ibn Sino Olam - barcha mavjud narsalarni ikkiga bo'lib qaraydi: zaruriy vujud (vujudi vojib) va imkoniy vujud (vujudi mumkin). Zaruriy vujud hech narsaga bog'liq bo'lmagan bir butunlikni tashkil etib, u eng irodali, qudratli, dono Ollohdir. Qolgan hamma narsalar imkoniy tarzda mavjud bo'lib, zaruriy vujud - Ollohdan kelib chiqadi. Vujudi vojib va vujudi mumkin - sabab va oqibat munosabatidadir. Bu jarayon emanatsiya tarzida, ya'ni quyoshdan chiqayotgan nur shaklida asta-sekin amalga oshadi. Shu tartibda

imkoniyat shaklidagi mavjud bo'lgan aql, jon (nafs) va jism, ular bilan bog'liq holda osmon sferalari kelib chiqadi, mavjud narsalarga aylanadi. Bular hammasi substansiya (javhar)dir. Maqolada Ibn Sinoning Olloh tasviri uchun keltirgan olam (ulkan borliq) va zaruriy vujud (vujudi vojib) teoriyasiga to'xtalib o'tish bilan birga asosan Olloh va Inson haqida qanday tamoyillar tayin qilganligiga oydinlik kiritmoqchimiz.

MATERIALLAR VA METODLAR

Ushbu tadqiqotning maqsadi Ibn Sinoning Olloh va Inson nazaryasini falsafiy omillarini o'rtaga chiqarish bilan birga Ibn Sino haqida berilgan ko'plab fikrlarni tanqid qilishdir. Ikkinchi maqsad esa Ibn Sinoning Olloh va Inson nazaryasidagi asosiy tamoyillarning Inson najot topishi uchun keltirgan fikrlarning metodik, nazariy, mantiqiy va tahlillarning umumilmiy metodologiyasi ustida to'xtalish bo'ldi. Bu muammolarga oydinlik kiritish uchun Ibn Sinoning "Kitob ash-Shifo", "an-Najot", "Risolat'ul Arshiyya" va "Al-Ishorat Vattanbihot" kabi asarlariga murojaat qilindi. Shuning bilan birga bu fikrlarni asoslantirgan Bozkurt O'merning "Ibn Sinoning Olloh Tushunchasining Tayanch Asoslari", Durusoy Ali'ning "Ibn Sino Falsafasida Inson va Olamning o'rni" nomli asarlaridan istifoda etildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ibn Sinoning Olloh haqidagi g'oyalari

Ibn Sino Olloh tushunchasini vujudi vojib, al-Ilah, al-Avval, al-Vohid, al-mabdaul avval, al-Illat ul ula, al-Aql, al-Oshiq kabi so'zlar bilan bayon qilgan [Bozkurt, 2014, s. 68; dipnotta Durusoy va b. 2005, ss. 129-158]. Ibn Sinoning Olloh haqidagi dalillari harakat va sababiylik kabi dalillar bilan birga asosan ham Janubda hamda G'arbda ko'proq ta'sirini ko'rsatgan natijasi va zaruri borliq dalili bo'lib hisoblanadi. Ibn Sino "Risolat'ul Arshiyya" nomli asarida Olloh haqidagi fikrlarini quyidagicha ifodalaydi. 1. Borliqning zaruriy bo'lishi: Zaruri borliq bor bo'lishi lozim: 2. Illatsizlik: Illatsiz bo'lgan borliqning hech qanday bir sababi yo'q. 3. Bir bo'lishi: Uning o`xshashi yo`q. 4. Bir oddiylik: murakkab vabirlashgan emas.5.Qudratlilik: ilmli vaaqlli.Bu prinsiplar zaruriy prinsiplar bo`lib bulardan birontasining kam bo'lishi Ollohning borligi haqidagi tushunchamizni o'zgartishi mumkin.

Olloh olamdagi hamma mavjudotning sababiy borlig'i bo'lib bor bo'lishlarining zaruriy prinsipi bo'lib hisoblanadi. Olloh bu ma'noda o'zining zaruriy prinsipi ekan olamning borlig`i esa mumkindir.

Turli manbalarni tadqiq qiladigan bo'lsak aslida bu masalaning asosi antik Greklargacha uzayib borishi mumkin. Faqat antik Greklarda Olloh olamdan munazzah bir borliq emas, aksincha olam bilan bir bo'lgan borliqdir. Shubhasiz bu masalaning asoschisi bu yerda Arisoteldir. Olloh va olam orasidagi bu munosabatni keyinchalik O'rta asr Xristian faylasuflari Prokl, Agustin va Boetsiy qo'lga olgan. Bular ham ko'ptoq antik Grek manbalaridan, xususan, Platon va Plotinus fikrlaridan foydalanib olamning yo'qdan yaratilgan ekanligi haqida o'z tushunchalarini yozib qoldirgan. Ollohning va olamning azaliy ekanligi haqida tushuncha Platonning Timey dialogunida ishlangan [Platon. 2001: b.24,25]. Platonning fikriga ko'ra ilohiy me'mor yoki "Demiurg" narsalarni azaliy formalariga ko'ra belgili, belgisiz moddaga shakl berib vujudga chiqarmoqda. Platonning fikriga ko`ra Olloh yo'qdan yaratguvchi borliq emas bor bo'lgan narsalardan yuzaga keltirguchi me'mor xolos. [Akgsn. 2013: s. 31]. Platonning bu dialogi Xristian cherkovlaridan ta'sirlagan. Xristian tushunchasiga Anselmdan avval Proklos, Augustinus va Boethius vositasi bilan

azaliylik fikri kirgan [Pojman vd. 2008: b.222, 224]. Xususan Augustinus va Boethius kabi Xristian dini faylasuflari Xristianlikdagi noto'g'ri bo'lgan Olloh to'g'risidagi tushunchalar bilan faol kurashib Ollohning bir va yaratguchi borliq ekanligini ifoda etganlar.

Boetsiyning Xristianlikdagi teslis (uchlik) tamoyiliga qarata keltirgan kritikalaridan biri, ilohiy javharning tamalda bir ekanligi haqidagi tezisisdir. [Cross. 2012: p. 453] Ilohiy javhar sof, tursimon shakl bo'lib turli o'zgarishlarni o'zida ehtivo qilmaydi. Buning uchun uch zotining bor bo'lishi javharda hech qanday farq bo'lishini kerakli qilmaydi. Boethiusga ko'ra Olloh, yagona Aqil bo'lib, uning inoyati, boshqacha qilib aytganda ilohiy aqli butun olamni qurshagan. Olloh olamdagi hamma narsani o'zining abadiyligi bilan sayratmoqdadir [Boethius. 2011: p. 353]. Olloh olamdagi bo'lgan va bo'layotgan hamma narsalarni bu sifati bilan bilguvchi borliq.

Xristian tushunchasidan keyin esa bu masala bilan tubdan mashg'ul bo'lgan islom faylasuflari orasida Kindi, Farobiy, Ibn Sino va boshqa faylasuflarni aytishimiz mumkin. Xususan Ibn Sino bu masalada avvalda Antik Grek tushunchasidagi olamning Olloh bilan bir ekanligi ko'z qarashlarga, so'ngra esa Xristianlikda va islom olamidagi Mu'tezile kalomchilari va bazi faylasuflarning Grek tushunchasidagi azaliylik tushunchasidan ta'sirlanib o'rtaga qo'ygan fikrlarga qarshi juda ehtiyotli ravishda o'z doktrinasini asoslantirgan.

Ibn Sinoning borliq haqidagi tushunchasiga ma'nolari berilib kelgan. Bulardan ba'zilariga qaralganda Ibn Sinoning dunyoqarashining panteistik asosga ega ekanligi aytib o'tganlar ham bor. Misol uchun Xayrullayev "Olloh va borliq bir-biriga zid, bir-birini inkor etuvchi narsalar emas, aksincha, ular bir butun mavjudotni tashkil etadi. Abadiylik Ollohga xos. Olloh va tabiat ma'lum pog'onalar yordamida bog'lanadi. Uzun va yaxlit zanjirning bir tomonida yaratuvchi Olloh - zaruriy vujud, ikkinchi chekkasida tabiat yotadi" [Xayrullayev, M. 2012: b. 28]. Sabab va musabbib nuqtai nazaridan olib qaraganda balkim Xayrullayevning mulohazasi asoslantirilishi mumkin, ammo Ibn Sinoning "metafizik" va "Al-Ishorat Vattanbihot", nomli asarida tilga olgani kabi Ollohning borligi biron bir ilmning masalasi bo'lishdan uzoq bo'lib faqatgina maqsadi bo'la olishi mumkin. Bu jihatdan olib qaralganda Ibn Sinoning fikriga ko'ra yagona haqiqat borliq bo'lib metafizik ilmining masalasi borliqdir [Ibn Sino. 2009: b. 253]. Fikrimcha Durusoyning ham ifoda qilgani kabi, Ollohning borliqini sabab va musabbib pog'onalari bilan olib qaraguvchi bo'lsak oqil sabablar zanjirining abadiy natijasini tushunolmaydi. [Durusoy. 2012: b. 96] Balkim sabab va musabbib pog'onalarini batafsil o'rganib chiqilsa evolyutsiya tabiatda bor ekanligini Ibn Sino dunyo qarashida ko'rishimiz mumkin. Bu esa boshqa bir maqola mavzusi bo'lishi mumkin. Chunki kunimizda Sinan Janan kabi biolog bilim odamlari evolyutsiyaning Islom jihatidan biron bir zarari yo`q ekanligini o`z tushunchalarida asoslantirmoqdadir. Chunki Ollohning yaratgan tabiatida bu bor bolgan narsa. Bu esa Islom diniga qarshi narsa emas deb aytadi. Chunki Olloh yaratgan olamda har bir narsa bu evolyutsiya qonuni asosida harakatga va hayotga egadir. [Ankabut. 20] (Ey, Muhammad,) ayting: "Yerda sayr qilib (Alloh) qanday qilib yaratishni boshlaganini ko'ringlar. So'ngra Alloh (qiyomatda) ikkinchi (marta) paydo qilur. Albatta, Alloh barcha narsaga qodirdir!

Bu yerdagi asosiy masala Ibn Sinoning tushunchasida panteistik ko'z qarashning bor bo'lib bo'lmaganligi masalasidir. Ibn Sino ham bir bilim va hamda ilm ustozi faylasuf o'laroq bu masalaga juda ham ehtiyot bilan yaqinlashgan. Ibn Sino o'z tushunchasida aqldagi borliq konsepsiyasini aql buning natijasida zotining o'zi zaruriy borliq bo'lgan va ilk sabab bo'lgan, ayni paytda faol bo'lgan va mutloq o'laroq butun borliqlardan oldin kelgan borliq Olloh deb hisoblaydi. Ibn Sinoga ko'ra bu dalil Quron'da shunday bayon

qilingan: Toki ularga u (Qur'on)ning haq ekanligi aniq ma'lum bo'lgunicha, albatta, Biz ularga atrofdagi va o'z vujudlaridagi alomatlarimizni ko'rsatajakmiz. Axir, (ularga) Parvardigoringizning barcha narsaga guvoh ekani kifoya emasmi?! [Fussilat, 41/53] Borliqning o'zidan harakat qilib Ollohning bir va bor bo'lganligiga amin bo'lish bu siddiqlarning yo'li. Buning bilan birga oyatda bayon qilingan "afaq" konsepsiyasi bilan bayon etilgan tashqi dunyodagi narsalardan uning bor bo'lishiga dalil keltirish mumkin bo'lsa ham Ibn Sino bunga ko'p etibor bergan emas [Ibn Sina. 1960: b. 110]. Ibn Sino sof aql tanqidi va tahlili bilan Ollohning bor ekanligi tushunchasiga ko'p to'xtalgan. Bu jihatdan olib qaraganimizda Ibn Sinoning panteist bir faylasuf ekanligini aytishimiz mumkin emas. U har na sabab Aritotel'da bo'lgani kabi sabablarni "moddiy, sun'iy, g'oyaviy va foyil" sabab o'laroq to'rtga ajratgan bo'lsa ham borliq va mohiyat jihatidan olib qaraganda Aritoteldan bu nuqtai nazarda ajralib turadi. [Ibn Sina. 1960: b. 106]. Durusoyning ifoda qilgani kabi, Ollohning borliqda bu farq mumkin bo'lmagani uchun Olloh zaruriy borliqdir (vojibul vujud). Ollohning borligi ila mohiyati bir butun bir xil bo'lganligini bildiradi. Shundan sabab Ollohning eng loyiq sifati borliqdir. Ammo mohiyati va borlig'i bir-biridan boshqa bo'lgan bor bo'lgan narsalar uchun "borliq" aslo bir sifat bo'lolmaydi. Olamdagi barcha narsalar uchun bor bo'lish boshqa borliqdan kelmoqda [Ibn Sina. 2012: b. 249]. Holbuki Olloh zaruriy borliq bo'lgani uchun hamma mavjudotning ilk sababi ham bo'lib hisoblanadi. Bu jihatdan olib qaraguchi bo'lsak, Ollohning aslo jinsi (nasli) yo'q. Bu sabab Olloh uchun "nima?" yo'ki "nega?" savollarni berolmaymiz. Uning borliqi moddiy va ma'no jihatidan bo'linishi mumkin emas. Ollohning bir o'xshashi (nidd), qarshisi (ziddi), o'rtog'i (sherigi) va turi (navi) yo'qdir. Uning borligi aql va irfon ila bilinishi mumkin [Ibn Sina. 1960: b. 51]. Borliqi va mohiyati bir bolgani uchun haqiqiy borliq (haq) ham Ollohning o'zi. Ibn Sino Ollohning jinsi va turi bo'lmagani uchun uning javhar emasligini ham asoslantirmoqda. Olloh moddiy va har turli moddiy bo'lgan narsalardan ham munezzehtir (uzoqdir). Bu sabab Ibn Sino tushunchasida panteistik yo'nalishning bor ekanligini bayon etishning bir o'rni yo'q. Faqat Ollohning yaratgan narsasida, boshqacha qilib aytganda olamda evolyutsiyani borliq masalasi asoslantirilishi mumkin.

Ibn Sino, mohiyati va borliqi bir bo'lgan zaruriy borliqning bu xususiyati sababli modda ve moddaga asoslangan har turli hislatdan munazzax (uzoq) ekanligini, shuning uchun uning sof Aql bo'lishi kerakligini ifoda qilgan. Bu sof Aql o'laroq Olloh Aql va Ma`qul bo'lgan Ollohdir. Bu sabablikim, Ibn Sinoning Olloh Tushunchasida panteistik tushuncha yo'q deb aytishimiz mumkin. Chunki Ibn Sino Olloh ila olamni bir deb hisoblamaydi. Unga ko'ra Olloh zaruriy borliq olam esa yaratilgan materyadir xolos. Ibn Sinoda Spinozadagi kabi panteistik nuqtai nazar yo'q. Ibn Sino Ollohning borligini isbot qilishda Esh'ari va Mu'tazila kabi kalomchilarning nuqtai nazarlaridan ta'sirlangani ma'lum [Alper. 2008: b. 63, 64]. Ibn Rushtning fikriga ko'ra zaruriy borliq bilan mumkin borliq orasidagi sababli aloqani falsafa ilmiga bog`lagan inson Ibn Sino bo'lgan. Bu tushunchaga ko'ra har mumkin bo'lgan narsaning bir asosi bo'lishi shart. Bu asos qadim esa Ollohdir [Ibn R?sd. 2018: b. 444-445].

Ibn Sinoning fikriga ko'ra mohiyati va borliqi bir va ayni bo'lgan zaruriy borliq bu xususiyati sababli har qanday materiya va moddaga xos xususiyatdan uzoq bo'lgani uchun sof Aqldir (al-aqlu'l Mahz). Ibn Sino Ollohni o'z o'zini bilgan Aql va Ma'qul bo'lgan borliq deb hisoblaydi.

"....Agar bu mohiyat, zotidan esa aql etar va zotining keragi, o'ziga bitishib ajralmagan mujarrad mohiyatlarning hammasini aql etar (tushungay). Bu sabab ila uning o'zi bizzot

aql va aql etilgandir. Bu borada aql etgan va aql etilgan bo'lishini na zotda va na e'tiborda ikkilik emasligini tushungan bo'lding....qo'lga kiritilgan maqsad, bo'linmagan yagona bir bo'lgan narsadir. Uning aql etgan va aql etilgan bo'lishining, unda har qandayin kasratning bo'lishiga ehtiyoj bo'lmaganligi o'rtaga chiqmoqda" [Ibn Sino. 2012: b. 223].

Ibn Sinoning bu nuqtai nazarda olam va Olloh o'rtasidagi munosabatni ham o'z tushunchasida har qanday panteistik tushunchadan ajratayotgan ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ibn Sino "En Nejaat" nomli asarida muxoliflarning qarshi fikriga qarata Ollohning zamon va zamon ila bo'lgan harakatidan oldin ekanligi haqida juda ham ma'qul fikrlar bayon etgan. Bu fikrlarga qaraganimizda shularni tushunishimiz mumkin. Muxoliflar Ollohning olam bilan birlikda harakatda bo'lgan borliq ekanligini bildirganda, Ibn Sino yaratilgan narsaning Olloh ila bir zamonda birlikda ekanligini tushunsak har ikkalasining yartilgan ekanligini tushunishmiz zarur bo'ladi. Faqat Olloh uchun aql etishi ila yaratmasi Ibn Sino tushunchasida bir xil bo'lib Olloh zoti ila zamonni ham yaratgan narsasi bilan birlikda bor qilgan. Bu jihatdan olib qaraganimizda Olloh zamondan ham avval zaruriy bor bo'lgan borliq. Yaratguvchining yaratgan narsasi ila birlikda bo'lishi uning avval bo'lishiga halal keltirmaydi. Ibn Sinoning bu yerdagi ta'siri juda muhim. Ibn Sino Platonning nazariyasini va keyinchalik falsafa an'analarida quyosh misolida tabiiy zaruriylik fikrini oldinga surgan nazaryalarni ham rad qilgan. Buning sababi Ibn Sinoga ko'ra bunday fikr, Olloh-olam o'rtasidagi bog'ni, o'zini bilgan zaruriy borliqning o'zidan boshqa bo'lgan narsaga bu bilimni kerakli qilgan holatda borliq berishi o'laroq emas, tabiatning zaruriy mexanik ta'siri o'laroq anglashilishiga olib kelmoqda deb aytadi. Bu shakldagi mexanik tushuncha, sabab va natija orasidagi zaruriy aloqaning Ollohning (aqli) va bilgisidan kelishi tushunchasini rad qilish bo'lib sanaladi. Bu esa Ibn Sinoning zaruriy borliq tushunchasi bilan batafsil qarama qarshidir. Ibn Sino tushuncha sistemasida Zot qandayin Zotiy/Zotini bilishdan boshqa bo'lmagani kabi, ilohiy iroda ham bu bilishdan boshqa emas. Chunki yuqorida aytib o'tilgani kabi Zaruriy Borliqning bilishi va iroda qilishi bir va ayni bo'lib bir biridan ajralgan emasdir [Kutluer. 2002: b. 173].

Ibn Sino tushunchasidakosmiktartibning zaruriy printsipi ilohiy aqldir.Iloxiy aql o'zini aql/tushunmog'i olamdagi yaxshilik/go'zallik nizomining borliqining dalili bo'lib hisoblanadi. Chunki ilohiy aqlning bu printsipi tomonidan olib qaralganda "jud" ila "vujud" konsepsiyasi o'rtasida ontologik bog' bor. Olloh saxiy borliq bo'lgani uchun olamga bu saxovati sababli bor bo'lishni vujudga keltirmoqda. Bu jihatdan olib qaralganda Ibn Sinoning konsepsiyasiga ko'ra Ollohning bir Borliq o'laroq Bergan-borliq o'laroq olam bilan bo'lgan munosabatida uch tomondan ta'kid etilmoqda. A) taqaddum-ta'xxur (oldin bo'lish- so'ngra kelish); b] ?stigna-xajet (Mustaqillik-qaramlik) c) vujub-imkan (zaruriylik- zaruriy bo'lmaslik) [Kutluer. 2002: b. 177]. Ibn Sinoning bu nazaryasidan harakat qilgan holda uning Olloh va olam orasidagi munosabatni Plotin va keyingi falsafa an'analardan farqli ravishda Islom dinining etiqodlari charchavasida izoh va tahlil qilganligini aytib o'tishimiz mumkin.

Ibn Sinoga ko'ra har bir bor bo'lgan narsa qudratli bir borliqqa o'xshagani harakat qiladi. Bu jihatdan olib qaralganda hamma narsa tamalda ilk sababga, ya'ni Ollohga oshiq bo'lgani oshikordir. Aristotelning "falak moshiqning harakat ettirishi kabi harakat qildirgan abadiy quvvat bilan harakat etmoqda" so'zi falaklar ham tubanlikka qarata bor bo'lgan harakatning sababining sevgi bo'lganligini o'rtaga chiqarmoqda. [Ibn Sino. 2012: b. 266]. Falakning sevgisi sababli Ollohga itoat qilishi natijasida ilk harakatning yuzaga kelgandir. [Ibn Sino. 2004: b. 408]. Ibn Sinoga ko'ra bu ilk harakatning g'oyasi Ollohdir.

Olamda butun mavjudotga qadar bu ilk borliq sevigisi oy osti olamgacha tushadi. Oy osti olamida bor bo'lgan mavjudotlardan biri aqlga ega bo'lgan Insondir. Boshqa mavjudotlardan farqli o'laroq Inson o'zining ustidagi borliqqa o'xshagani harakat qiladi. Chunki Farobiyning ifoda qilgani kabi uning ustida faol aql bor. Ibn Sino Insonlarning shuning uchun faol aqlga o'xshagani harakat qilishadi deb bildirgan. Faylasufning tushunchasiga ko'ra Insonlar faol aqlga o'xshash va uning bilan aloqaga o'tish uchun moddiy olamdan uzoqlashib ma'naviy olamga yaqinlashishi kerak. Faol aql bilan aloqaga o'tishning o'zi bir bilgiga ulashmoqdir [Turker. b. 23].

Ibn Sino Olloh va Insonning bilgisi ustida fikr yuritar ekan, u bir ko'p Islom olimlarining ega bo'lmagan epistemologiya tushunchasini o'rtaga qo'ygan. Ibn Sinoga ko'ra anglashga sabab bo'lgan har bir narsa alohida, yolg'iz narsa bo'lib uning anglashilishi uchun biron bir aloqa kerakli. Boshqacha qilib aytganda Insonlarning yolg'iz narsalarni tushuna olishi, anglay bilishi uchun tuyg'u organlari bor. Yolg'iz narsalar ko'p va ular o'zgarishga egadirlar [Ibn Sino. 2004: b. 383]. Atayning ifoda qilgani kabi Ibn Sino tushunchasida Ollohning hamma narsani bilmoqda ekanligi undagi bilgida biron o'zgarishga olib kelmaydi. Buning sababi Olloh ham aql ham aql etilgan ham da aql etgan borliqdir [Atay. 1974: b. 51]. Ollohning bir ko'p yolg'iz narsalarni bilishi bir ko'p aql yurutishini zaruriy qilgay. Bu esa Olloh uchun tushunishi mumkin bo'lmagan narsa. Olloh hamma narsani universal (bir butun) o'laroq biladi, faqat yolg'iz yakka narsalarni bilmaydi deyolmaymiz. Chunki hech bir yakka va yolg'iz bo'lgan narsa undan yashirincha bo'lolmaydi [Ibn Sino. 2004: b. 383]. Ibn Sinoga ko'ra Olloh olamdagi har bir narsani azaliy ilmi bilan bir butun o'laroq bilguvchi zaruriy borliqdir. U Quyosh tutilishi namunasini misol qilib bu masalaga yorug'lik kiritgan. Chunki quyosh tutilishi zamon tushunchasiga bog'liq anglashilishi mumkin bo'lgan voqeadir. Anglash bilan ma'lum bo'lgan narsa yakka yolg'iz narsadir. Olloh esa quyosh tutilishi zamoni, joyi va qanday ekanligi o'zgaruvchi kabi o'zgarishlardan ta'sirlanmagan holatda bilguvchi zotdir. Ibn Sino bu xususda juda ham jiddiy bo'lib "yakka, yolg'iz narsalarni, universal, bir butun tomondan bilish" deya biron tushunchani inkor qilgan odam bilan fikr almashitirishni keraksiz deb bilgan [Ibn Sino. 2004: b .384].

Ibn Sinoga ko'ra butun olamning yaratguvchisi bir bo'lgan Olloh (Olloh). Olamdagi barcha mavjudotning uning bilan aloqasi bor. Olloh butun ilmlarning tamal sababidir. Lekin uning bilgisi avvaldan emas oxirda o'rganiladi [Ibn Sino, Donishnoma, s. 140]. Bir Insonning biron narsani bilishi unga bir boshqa bilgining qo`shimcha qilinishidir. Bu jihatdan olib qaraguvchi bo'lsak, Ollohning olim (bilguvchi) sifati bugun uchun kerakli. Chunki uning bilgisi Insonniki bilan bir emas. Insonda yuzaga kelgani kabi olamdagi har bir voqea uning bilgisida biron bir o'zgarishga sabab bo'lmaydi [Ibn Sino. 1960: b. 207]. Ollohdagi bilgi zamonning ustida bo'lgan bir bilgidir. Insondagi har bir bilgi zamon ichida yuzaga kelgani uchun unda o'zgarishga ega. Ollohning bilgisi Ibn Sinoga ko'ra astronomiya masalasida tilga keltirgani kabi, yulduzlarning harakatini qayerda, qaysi vaqtda qanday harakat qilishini hammasini bir lahzada biladi. Ollohning bilgisi universal bo'lgani uchun butun bularni zamon ichida emas zamondan munazzah ravishda biladi [Ibn Sino. 1960: b. 250].

Ibn Sinoning bu masaladagi xususiyati shunchalik kerakliki, u Plotinus va keyingi Yangi Platonchilarning "emanation/tashma" nazaryasidagi tushunchani ham o'z tanqidiga olmoqda. U olamning azaliyatini jismda va zamondagi azaliyat o'laroq izohlaydi. Chunki agar Olloh olamni biron bir aniq bir vaqtda yaratgan bo'lsa uning boshida bir yo'qlik yuzaga kelishi kerak bo'ladi. Bu esa zamondan avval bir yo'qlik yuzaga kelishini shart

qilishidir va bu esa mumkin emas. U holda zamon va jism ham azaliy bo'lib bular faqatgina zamon va jism jihatidan azaliydirlar. Zot jihatidan bo'lsa faqatgina Olloh azaldir [Çubukçu. 1984: b. 95].

Ibn Sino bu masalada olamdagi mukammal qonunning borlig'ini uning ya'ni Ollohning aql etishiga bog'lab, olamning uning aql etishi soyasida yaratilganligini tushunmoqda. Chunki Olloh yaratganda zaruriy bo'lgan borliq bo'lgani sababli uning aql etmasi bilan yaratmasi bir va ayni narsadir. G`azzoli va yana boshqa ilm ahli bu sababli Ibn Sinoni olam va Ollohga azaliyat yuklamoqda deb panteist deb tanqid qilishgan/ qilmoqdalar. Bu esa ularning Ibn Sinoning qayg'ularidan bexabar ekanliklarining misolidir.

Haqiqatni zamon ichida qidirish va zamon bilan tushunishga yo'l ochgan metafizik muammolardan biri Insonning ozod bo'lgan borliq ekanligi bilan bog'liq masala bo'lsa kerak. Zamon usti bir irodaga va bilgiga ega Olloh qarshisida Inson ozod bo'la oladimi? Bu muammo qadar/taqdir masalasi bo'lib Musulmonlar orasida juda ko'p munozaralarga yo'l ochgan. Maqolamizning ikkinchi qismida Ibn Sinoning Inson haqidagi fikrlariga to'xtalmoqchimiz. Chunki bu muammo faqatgina qadar masalasi emas asrimizda Inson hayotining jamiyat bilan bo'lgan munosabatlarida o'zini ko'rsatgan shaxsiyat masalasining eng oldingi muammolaridan biri bo'lib sanaladi.

Ibn Sinoning Inson haqidagi g'oyalari

Inson bir tomondan aqlga ega borliq bir boshqa tomondan esa ruhga ega borliqdir. Inson ruhi tomonini oydinlikka olib chiqish bilan birga ozodligini va avtonomligini qo'lga kiritib organik extiyojlarining ustiga chiqish bilan birga hayvonlardan boshqacha bir darajaga ega boladi. Bu xususiyati Insonga ruhli va jonli borliq bo'lishini taminlaydi [Durgun. 2018: b. 104].

Ibn Sinoning tushunchasida Inson markazi bir yerga ega. Ibn Sino metafizik tushunchaning tamalida borliq fikrining yotganini ifoda qilish bilan birga bu borliq tushunchasining Inson zehnida oydin ravishda bor ekanligini bildirmoqda [Ibn Sino. 2004: b. 11]. Bu oydinlik Ibn Sino nazarida borliq g'oyasi (tushunchasi) asosi o'laroq Inson zihnida bor ekanligi masalasidir [Ibn Sino. 2004: Metafizik I, b. 27-28]. Bu tushuncha "zaruriy" va "narsa" konseptsiyalari uchun ham bir xil. Ibn Sinoning tushunchasida Insonni Inson qilgan uni shaxsiyatli borliq qilgan narsa, Insonning axloqi fel atvori hisoblanadi. Axloqi borliq bo'lgan Inson bu axloqi Inson xususiyatiga Olloh tushunchasiga ulashish bilan erishmoqda. Shuning uchun Ibn Sino Inson haqida o'z tushunchasini asarlarida bayon qilayotib birinchi navbatda Insonning nafs borliqi haqida tamallantirguvchi fikrlarini yozgan. Ibn Sino Antik Yunondan kelgan aql egasi Inson va Yahudi-Xristian madaniyatidan kelgan yaratilish haqida fikrga ega Inson tasavvuri haqidagi tushunchalarni yaxshilab o'rgangan. Ibn Sino Platon va Aristotelning noaniq tashlagan bir ko'p muammolarni ochib bergan va Inson haqida uning "nafs" xususiyati borasida yana ham tizimli bir shaklda o'zining fikrlarini bayon qilgan [Durusoy. 2012: b. 107].

Kalom va tasavvuf tushunchasida, falsafada bo'lgani kabi tizimli bir ravishda "nafs" tushunchasining bor ekanligini aytishimiz mumkin emas. Ibn Sino o'z asarlarida Mutazila va Esh'ari kalom ilimi olimlarining "nafs"ning moddi bo'lgan javhar o'laroq qo'lga olganliklarini bayon qilgan. [Kindi. 1983: b. 305]. Ibn Sino Al Farobi'ning "nafs" tushunchasining bularga fikran borliqini so'ngra esa mohiyati haqida o'z fikrlarini asoslantirgan. Bu asosga ko'ra "nafs" sur'at, quvvat, sur'at va kamol, foydalilik va mukammallik xususiyatlari bilan qaralishi mumkin. Ibn Sino kalomchilardan farqli o'laroq nafsni, ruhni moddiy sur'at emas bir harakatga keltiruvchi sur'at ekanligini, bu tomondan olib qaralganda nafs,ruh aqli quvvat, hayvon va bitiklarning fe'li bor bo'lishini so'zlagan

"sur'at" ekanligini bildirgan. U, "shaxsiyat" haqidagi tushunchasini tahlil qilib nafsning,ruhning alohida va ma'naviy javhar ekanligini bildirgan. Inson bu jihatdan olib qaraganda faqatgina tuyg'uga ega bo'lgan moddiy bir borliq emas ayni zamonda "notiq nafs" ga ega bo'lgan va bu jihati bilan o'z borliqini bilan birga ongli borliq ekanligini bildirgan. Ibn Sino ash-Shifo, Kitob un-Najot , "Al-Ishorat Vattanbihot" nomli asarlarida "nafs" haqida tushunchalarini tizimli ravishda tabiat va metafizik bilimlari orasidagi aloqalarini tahlil qilgan. Nafs,Ruh haqida yozgan "Mebhas 'ani'l-kuva'n-nefsaniyye" asarida Ibn Sino "shaxsiyat" tushunchasining metafizika/ilohiyot haqida ma'lumot bergan yo'llarning boshida kelganligini aytib, avliyo va ilm arboblarning "o'z nafsini bilgan odam, Robbini bilgay" tushunchasida hamfikr bo'lganliklarini bildirgan. Ibn Sino bu borada Qur'oni Karimning Xashr 19. surasining "Ular Olloh'ni unuttu, Olloh ham ularga o'zlarini unutturdi" oyatidan misol keltirib, Insonning ruhi,ma'naviyati xususiyatining ahamiyatini tahlil qilgan [Ibn Sina. 1952: b. 147-148].

Durusoy'ning ifoda qilgani kabi Ibn Sino Inson nafsining ham fizik hamda metafizika olami to'grisida ma'lumot ola bilish quvvatiga ega ekanligini bildirgan. Fizik olami haqidagi ma'lumotlar nafsing aqil quvvatiga yo'nalar ekan, metafizika olami haqidagi ma'lumotlar to'g'ri nafsning, ruhning o'ziga yo'nalmoqda ekanligini bildirgan [Durusoy. 2012: b. 72].

Xususan "an-Najot" nomli asarida Ibn Sino nafsning qadim Yunon falsafasida zikr etilgan xususiyatlari haqida o'z taxlilini bayon qilgan. U, Aristotelning nafs haqidagi kitobi bo'lgan "De Anima" nomli asariga sharh yozish bilan birga bu asarda zikr etilgan o'simlik, hayvonat va Insonni nafsning xususiyatlari haqida o'z fikrlarini yozib qoldirgan. Ibn Sino Inson nafsini ikki omili bor ekanligi ustida to'xtalib, uning anglaguvchi va bilguchi kuchini izlagan. So'ngra Inson aqlining nazari va amali kuchini izlab ularning funksiyalarini yozib qoldirgan. Bu tomondan olib qaragnimizda Ibn Sino Aristotelning bu borada to'xtalib o'tgan faqat keng bir holatda tilga olmagan funksiyalari haqida ochiq misollar qoldirgan. Ibn Sino Inson aqlining nafaqat psixologiyalik tomoniga ayni payta uning taxayyul, vaxim va anglaguvchi, idrok qilguvchi funksiyalari ustida juda kop ishlagan. Chunki Insoni aqli va axloqi Ibn Sino uchun borliq ekanligini yuzaga keltirguvchi yagona xislatdir. Xususan "ahvalu'n-Nafs" nomli kitobida Ibn Sino Insonning psixologik (ruhiy) holatlarining tamal printsiplarini ishlab chiqqan. Bu printsiplargaqaraganimizdaInsonning ruhi holatining eng tuban pog'onasidan eng yuqori bo'lgan pog'onasiga qarata qilgan harakati, belgili bir martabaga ulashgan nafsnining bir narsani idrok qilguvchi quvvatiga ulasha bilishi va idrok qilingan narsa va voqea ustida ular bilan bo'lgan aloqasidagi yangi harakat faoliyatlari yaratabilish quvvati Insonning ega bo'lgan nafs quvvatlarini bildirmoqda. Ibn Sino bu asarida Inson nafsining Inson badani bilan birga o'rtaga chiqishini isbotlash bilan birga bu nafsing qay martabalarda idrok quvvatiga erishmoqda ekanligini batafsil asoslab bermoqda. Bulardan birinchisi jonli organizma (o'simlik), Ikkinchisi hayvoni va uchunchisi nafsi notiqa quvvatlari bo'lib Insonni Inson qilgan xususiyat nafsi no'tiq quvvatiga ega bo'lishi bo'lib xisoblanadi. Ibn Sinoga ko'ra notiq nafs, boshqacha qilib aytganda tushunganini so'z kalimalarga axtaraichi nafs bo'lib, Inson bu idroki soyasida butun olam va Olloh bilan bo'lgan munosabatlarini axloqi munosabatga qarata bilmoqdadir. Ibn Sinoning bu asarida qo'lga olgan idrok etguvchi nafs, nafsing aqliy quvvati, ya'ni aqldir. Ibn Sino Inson aqlining idrok quvvatining har bir pog'onasini ishlash bilan birga aqlning alohida va universal narsalaring idrok qilish xususiyatlariga ham katta e'tibor bergan. Chunki Insonni baxtli qilgan holat Insonni universal bo'lgan narslarning ma'nosiga erisha bilishi holatidir [Ibn Sina. 2019: b. 52,53, 104,112, 139, 163,168]. Ibn Sino Kantning asrlar so'ngra sof va malakaviy aql haqida bayon qilgan aqlning bu ikki hislati yoki xususiyati

to'g'risida asrlar avval batafsil izohga qovushtirgan. Ibn Sino bir narsa haqida Inson aqlida yuzaga kelguvchi omillarni har bir pog'onasini izohlab bergan. Xatto Inson aqlining moddiy bo'lgan narsalardan moddiy bo'lmagan, ma'naviy bo'lgan borliq tushunchalarning qandayin idrok-ma'nolarga olib chiqqani, tahayyul quvvatlari haqida ko'pdan ko'p misollar keltirgan [Ibn Sina. 2013: b. 144-157].

Inson shunaqa bir mavjudotki, o'z nafsimizning badan bilan bo'lgan eng tuban aloqasida ham xislarimiz bilan oldimizda turgan narsaning rangi, tami, hidi, issiqligi, sovuqligi, og'irligi, yengilligi, qattiqligi, yumshoqligi kabi turli tomonlarini idrok qilmoqdamiz. Keyin esa bu xususiyatlarga ega bo'lgan narsaning, hissiyotimizning idrok sohasidan tashqariga chiqqandan keyin zihnimizda bu narslarning ma'lum bir sifati va miqdori, joyi va holati ichida hayol etmoqdamiz. So'ngra esa jismlarga oid bo'lgan va tashqaridagi jism bilan ma'lum bir aloqasi bo'lgan bu hayoli suratlardan ajratib universal tushuncha hosil qilmoqdamiz. Bu tushunchalarni (g'oyalar) esa aql o'z funksiyasi bilan birlashtirib jumlalar tashkil qilmoqda. Aql butun bu funksiyalari bilan qolmay tashkil qilgan bu jumlalarni tashqi haqiqatlarga uyg'un bo'lib bo'lmasligi tomonidan, to'g'ri yoki noto'g'ri deb baholanmoqda.

Ayni shaklda idrok va iroda qilingan narsalarni idrok va iroda quvvatlarining tabiyatlariga uyg'un bo'lgan yoki bo'lmaganligi haqida baholab, ularning shirin-achchiq, yaxshi-yomon, go'zal-xunik, kabi ekanliklari haqida fikrlar beramiz. Idrok qilish haqida fikrlar bergan bu narslarning va fikrlaring o'zlari nima? ekan degan savol bizlarni butun bularni o'z ichiga olgan g'oya bilan uchrashtirmoqda. Bu aqlimizning eng universal tushunchasi bo'gan "borliq" g'oyasidir. Ibn Sino, Inson uchun metafizikani mumkin qilgan "aql quvvatini" tahlil qilib unda joy olgan narsaning borliq, narsa va zaruriy g'oyalar ekanligini aniqlagan.

Ibn Sino fikriga ko'ra bu g'oyalar shundayin ochiq g'oyalar bo'lib, boshqa g'oyalarni bilish uchun ulardan yana ham ochiq g'oyalarga ehtiyoj bor bo'lsa bularni bilish uchun boshqa g'oyalarga ehtiyoj yo'q. Faqat yolg'izgina bularni aqlning anglashi uchun aqlni uyg'otuvchi alomatlar keraklidir. Ibn Sino bu alomatlar va ishoratlarga "sebilu't-tanbih" nomini bergan. Bular bilan aql bu g'oyalarni boshqa hech qanday bilishga ehtiyoji bo'lmasdan angalayolishidir. Faylasufning fikricha aqlning borliq haqidagi baholashlarining asosi borliq va mohiyat tahliliga tayanmoqdadir [Durusoy. 2012: b. 85, 86, 87, 88].

Bu jihatdan olib qaralganda "an-Najot" bu Insonning hamda butun Insoniyatning najot topishi o'z aqlini mustaqil ravishda ishlata bilishiga bo'gliq ekanligi to'grisida bizlarga keng tushuncha baxsh etmoqda.

Ibn Sinoning boshqa bir asari "Hayy Ibn Yaqzon" ham Inson va uning hayoti haqida yozilgan eng muhim asarlardandir. Ibn Sino bu asarida fenomenal dunyo bilan haqiqat (numenal/metafizik) dunyo o'rtasida o'z hayotini ma'nolantirish uchun qiyinchilik yashayotgan Insonga bu olamdagi borligini (Ekzistensialist ma'noda) ahamiyatiga erishishi borasida tafakkur imkoniyati bermoqda. Ibn Sino Insonning o'z ichki dunyosiga safar qilishi bilan o'zini bu olamda borliqning ahamiyatiga erishishini bu asarida tahlil qilar ekan, Inson aqlining ichki dunyosida keng ma'no va haqiqat tushunchalariga borish bilan birga o'z shaxsiyatini tiklay bilishi to'g'risida fikrlarini bayon etgan. Xatto shuni bemalol aytish mumkinki, Ibn Sino asrlar avval Ekzistensialist faylasuflarining ilgari surgan; Insonning bu dunyodagi borliqining ahamiyatiga erishishidagi asosiy muammolar haqida tushuncha bayon etgan. Bu tushunchaga ko'ra Inson bu dunyoda o'z borligining ahamiyatiga faqatgina abadiylikni anglay bilishi bilan erishishi mumkin. Boshqacha aytganda Olloh tushunchasiga Inson o'z aqli bilan erishmadan o'zining bu dunyoda mustaqil bir borliq ekanligini bilolmaydi. Asarning

oxirgi so'zlari juda ham ma'noli natija bilan yakunlanmoqda; "agar xohlasang orqamdan kel....seni unga olib boray!" [Ibn Sina. 2017: b. 5-53]

Ibn Sinoga ko'ra "shaxsiyat" tushunchasining mantiq va metafizika borasidan qiymati muhim bo'lib bu yerda aqlning vazifasi axloqni yetuklikga yetkazishda fazilatli va hikmatli bo'lish yo'llarini bilishdir [Ibn Sino. 2008: b. 22].

Natijada Ibn Sinoning Olloh va Inson haqidagi tushunchalarini bir butun ravishda qo'lga olganimizda shu mulohazalarni misol keltirishimiz mumkin. Ibn Sino bu borada nafaqat antik Yunon tushunchasini ayni paytda o'z davridagi kalomi tushunchaning Olloh tog'risida ilgari surulgan moddiy javhar tushunchasiga qarshi o'zining ko'z qarashlarini Islom dinining aqidasiga xalal bermagan holda zaruriy borliq fikrini taxlil qilib chiqqan. Bu tushunchaga ko'ra Olloh sof aql bo'lgan butun moddiyot munazzah bir Olloh'dir. Ibn Sinoning Inson haqidagi alegorik tushunchasini yaxshilab qaraganimizda, u Insonni aqli va ma'naviy bo'lishida ilohiy xislatlarga boy bo'lgan borliq ekanligini bildirgan. Shuning uchun ham Ibn Sino Insonni shaxsiyatga bog'lanishi uchun o'z aqli bilan Olloh tushunchasiga erishgandagina Inson bo'lishi mumkin ekanligini tilga olgan. Chunki Insonning bu olamdagi hayotining ma'nosi faqatgina ushbu yo'ldan o'tmoqda. Inson bu dunyoda erkin borliq ekanligini Olloh tushunchasining o'z shahsiyatiga olib chiqqandagina erishaoladi. Yana Ibn Sino Inson nafsining har turli yomonlikdan va axloqsiz harakatlardan saqlanishini taminlaydigon eng muhim ishning (fe'l, harakatning) ibodat ekanligini bildirmoqdadir [Ibn Sino. 1960: b. 443]. Chunki ibodat Insonning nafsini va ruhini har turli kirdikorliklardan saqlaydi va ibodatlari bilan birga bilimini saqlay olgan shaxs o'z oila, ijtimoiy jamiyat va o'zi uchun yaxshi ishlarni ishga oshiraoladi. Ibodatlarning bir boshqa yaxshi tomoni esa Insonning oxiratining obod bo'lishini ta‘minlovchi tomoni ham bor.

Bu tushunchaning nuqtai nazaridan olib qaraganimizda Ibn Sinoga ko'ra metafizikaga Insoning ulasha olishini Insonning o'z borliq xususiyatida mavjud ekanligini bildirmoqda. Bu esa Insonga berilgan imkon bo'lib bu imkoni potensial quvvat holatidan faol holatga olib chiqish Insonning irodasi va jahdiga erkin bir ravishda berilganligini ifoda qilmoqda. Ya'ni Insonda bor bo'lgan bilfiil aqlning fiili holatga kelishi bilangina metafizik bilgiga erishaolishini qalamga olgan. Shuning uchun Ibn Sinoga ko'ra metafizika bilan shug'ullanish mumkin va bu imkoniyat Insonning o'z borliq strukturasida mavjud. Bu Insonga berilgan imkoniyatni Inson quvvat holatidan harakat holatiga olib chiqishi uning irodasining ixtiyoriga qoldirilgan. Boshqacha qilib aytganda Insonda mavjud bo'lgan kuchli aqlning kuchsiz aql holiga kelitirishi bilan Inson metafizika bilishga ulasha olishi mumkin. Bu ma'noda Inson nafsi "bilfiil" aql darajasida jismdan mustaqil ravishda o'zini tushuna bilganida, u nafs o'zidan boshqa borliqlarni ham tushuna boshlaydi va bu holatda Inson o'zini metafizikaning oldida topadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda nafs, ruh va aql g'oyalari Ibn Sino falsafasining markazi mavzularidan biri hisoblanadi. Ushbu g'oyalar Ibn Sinodan oldingi metafikada nafs va aql Ollohning oldida metafizik printsip o'laroq qabul etilgan. Ibn Sino esa nafs nazariyasini tajribalaridan kelib chiqib asoslamoqda. Yuqorida ta'kidlaganidek, Ibn Sino nafsning borliqini, uning ichki va tashqariga qaratilgan belgisidan isbotlab bu yerdan metafizikaga o'tadi. Chunki Ibn Sino, nafsning bor bo'lishini izoh qilish bilan birga uning badan bilan birga borliqni mumkin bo'lganligi kabi metafizika nazariyasidan muhim bo'lgan asosiy g'oyalarni qo'lga kirigan. Borliq-mohiyat, vujub-imkon haqidagi izohlari

ham Ibn Sinoning ulashgan nuqtai nazarlaridan biri bo'lib sanalishi mumkin. Ibn Sino Insonning bu olamdagi o'rnini ham Inson nafsining va ruhining borligidan Ollohning borligiga yo'nalish bilan birga, butun olamning Olloh tomonidan yaratilishini izoh qilgan.

Ibn Sino borliq to'g'risidagi g'oyasini, bir narsa va zaruriy g'oyasi bilan birgalikta Inson zihnidan o'laroq bor ekanligi tushunchasidan xarakat qilgan holda ontologiyasida bor bo'lish bilan zaruriy bo'lishni deyarli sinonim o'laroq qo'lga olgan. Shu holatda bor bo'lish zaruriy bo'lishdir. O'zi o'ziga bo'gliq zaruriy Borliq va zaruriyligini boshqasidan olmagani uchun sababli emas. Aksincha ko'p sababli borliqlarning sababi bo'lgan Ilk Borliqdir.

Bu nuqtai nazardan olib qaraganimizda Ibn Sinoning mantiq, bilish, metafizika va axloq tushunchalarining nafs, boshqacha qilib aytaganda Inson tushunchasi bilan qattiq bo'gliq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ibn Sinoning Insoni nafs haqidagi tushunchalari Islomiy aqidaga xos ekanligini butun asarlarida Islom chizgisida ishlashga harakat qilganligini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun aql va vahim quvvati bilan bog'liq izoxatlarida, nafsning borliqiga, amali va nazari yaxshilik borasida va yana yomonlik va axloqi yaxshilik kabi muammolarning yechilishiga qaraganimizda Ibn Sinoning Islom aqidasida mavjud bo'lgan mo'min, orif kishining xusisiyatlariga xos ekanligini ayta olamiz. Ibn Sinoning bu boradagi qarashlari o'zidan keyingi Islom va Xristian olamida asrlar mobaynida o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Chunki Ibn Sino Platon va Aristotelning noaniq tashlagan nuqtalarini ochib bergan va ularni yana ham tizimli holatga solgan. Bularning oldida Ibn Sinoning o'rtaga qo'ygan Olloh va Inson nazariyasi nafaqat o'zining yashab o'tgan zamonidagi Inson va Olloh tasavvuruni ochib bermoqda, ayni zamonda zamonaviy Insonning erkin bir holatda ishonch va axloq tushunchasini ham bizlarga shunday bo'lishi kerakligi to'g'risida keng tushunchalar bilan izoh qilmoqda. Adolat, saxovat, haqiqat borasida ham o'z fikrlarini faqatgina bu xislatlarga ega shaxs bayon qila oladi. O'z fikrlarini erkin bayon qila olgan shaxsgina o'z irodasini turli tushunchalar oldida o'rtaga qo'ya oladi. Aqlni Ibn Sino aytgani kabi universal bo'lgan tushuncha yoki borliqni anglayabilish uchun ishlataolmagan odamning adolat, huquq, to'g'rilik, durustlik kabi masalalarda ham yetarsiz qolmoqchiligini bildirmoqda. Ibn Sinoning Olloh va Inson haqidagi tushunchasini yaxshilab izoh qilganimizda bu tushunchalarning falsafasida markaziy joyga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Shunday holda Ibn Sino falsafasini to'g'ri tushunish uchun uning Inson, nafs va Olloh tushunchalarini anglamoq kerak.

Bibliografiya

1. Akgün, Tuncay (2013). Gazzoli va Ibn Rusht'ga K'ora Yaratma, Ankara: Akchag' Nashriyoti.
2. Alper, Ömer, M (2008). Ibn Sîno, İsam Nashriyot uyi. İstanbul,
3. Ankabut: 20, http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1847.480 (Qur'oni karim. Abdulaziz Mansur tarjima va sharhi)
4. Atay, H. (1974). Farobiy va Ibn Sinoga Ko'ra Yaratma, Ankara Universiteti İlohiyat Fakulteti Nashriyoti, Dotsentlik Dissertatsiyasi, Ankara.
5. Bozkurt, Ö. (2014). "Ibn Sîno'ning'nin Olloh Tushunchasining Tayangan Asoslari", Diyonat İlmiy Jurnali • 50/1, ss. 67-86
6. Boethius, (2011). Falsafaning Taskini. Lotin tilidan tarjima qilingan. Chigdem Durushken, Istanbul: Kabalchi nashriyoti.

7. Cross, Richard (2012). "Bethius'da shakl va universallik", Buyuk Britaniya Falsafa Tarixi jurnali, 20-nashr, 3-son: 439–458
8. Chubuqchi, A. (1984). Ibn Sino va Falsafa, Xalqaro Ibn Sino Konferensiyasi, Ankara.
9. Durusoy, A. (2012). Ibn Sino Falsafasida Inson va Olamdaki O'rni (Nafs, Aqil ve Ruh), M.Ü. İlohiyot Fakulteti Vaqfi Nashriyoti, İstanbul.
10. Demirli, E. (2008). İslom Metafizikasida Olloh va Inson Îbnü'l-Arabi va Vahdat-i Vucûd Geleneği, Kabalci Yayinevi, İstanbul
11. Kindi, (1983). "Fi Sirri'l-kader", nşr: Hasen 'Asi, *et-Te/sirü'I-Kurônive'l-lügatü's-sufiyye fi /else/eti* Ibn Sinô
12. Ibn Sino, (2009). Shifo Kitobi, Tip Konunlari, Falsafa Masalalari, Muzika, (nashriyotga tayorlagan Hüseyin Gazi Topdemir) Say Nashriyoti, İstanbul.
13. Ibn Sîno, (2004). Shifo Kitobi, Metafizika I, (tarjuma. Ekrem Demirli-Ömer Türker), Litera Nashriyoti, İstanbul.
14. Ibn Sino, (1960). el-İşôrdt *ve't-tenbihôt, (et-Tenbihôt* ve'I-İşôrôt o'laroq nashr qilindi) nşr: Mahmud Şihabi, Tehran (1339).
15. Ibn Sino. (1980). er-Risôletü'l-'Arşiyye, nşr: İbrahim Hilal, Kahire.
16. Ibn Sîno, (1980). 'Uyûnü'l-hikme, Dâru'l Kalem Nashriyoti, Beyrut.
17. Ibn Sino, (2012). En-Necat, Falsafaning Tamal Konunlari, (tarjuma. Kübra Şenel), Kabalci Nashriyoti, İstanbul.
18. Ibn Sino. (2013). Dnishnoma-i Alai Alai Hikmet, Tarjuma, Murat Demirkol, Türkiya Yozma Asarlar Uyushmasi Boshkanliği Nashriyoti, I. Bosqi, İstanbul
19. Ibn Sino (2017). Ibn Sîno Hayy bin Yakzân – Keşifler, (tarjuma Şerafeddin Yaltkaya) Büyüyen Ay Nashriyoti, İstanbul.
20. Ibn Sino (1952). "Mebhas 'ani'l-kuva'n-nefsaniyye", nşr: Ahmed Fuad el-Ehvani, Ahvdlü'n-nefs, s. 147-178, Kahire.
21. Ibn Sino (2019). Ahvalu'n-Nefs, Klasik Psixologiyaning Tamal İlkalari va Problemalari, Tarjuma, İsmail Hanoğlu, Elis Nashriyoti, Ankara
22. Ibn Rüşd, (2018). Xatolikning Xatolikka Mos Kelmasligi, (tarjuma. Muharrem Hilmi Özer), Bordo Siyah Nashriyoti, İstanbul.
23. Kutluer, İ. (2002). Ibn Sino Ontologiysida Zaruriy Borliq, İz Nashriyoti, İstanbul.
24. Fussilat 51/53, http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1847.480 (Qur'oni karim. Abdulaziz Mansur tarjima va sharhi).
25. M.Xayrullayev: (2012). https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/abu-ali-Ibn-sino-980-1037/
26. Platon. (2001). *Timaios*, tarjuma. Erol Güney va boshqalar, İstanbul: Sosyal Nashriyoti.
27. Poyman, Lui P., Maykl Rea (2008). Din falsafasi - Antologiya, beshinchi nashr, AQSh: Tomson Vadvort press.
28. Serpil Durğun. (2018). "Falsafi Antropologiyalik Bir Nazarla Falsafa Bilgisining Ahammiyati". Anemon Mus Alparslan Üniversiteti Sosyal Bilimlar Jurnali, 6 (STEMES'18) 103-107

Transliteration

1. Akgün, Tuncay (2013). Creation According to Ghazali and Ibn Rushd, Ankara: Akçağ Publications.
2. Alper, O. M (2008). Avicenna, İsam Publishing House. İstanbul,
3. Ankabut: 20, http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1847.480 (The Qoran. Translating and Editing of Abdulaziz Mansur).
4. Atay, H. (1974). Creation According to Farobi and Avicenna, University of Ankara Publication of Faculty of Theology, Associate Professor Thesis, Ankara.
5. Bozkurt, Ö. (2014). "Avicenna's Views of God and İts Foundations", Journal of Diyanet Religious Journal • 50/1, pp. 67-86
6. Boethius, (2011). Consolation of philosophy. Translated from Latin. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalci Publishing House.
7. Cross, Richard (2012) "Form and Universal in Boethius", British Journal for the History of Philosophy, Vol.20, Issue 3: 439–458
8. Cubukci, A. (1984). Avicenna and Philosophy, İnternational Conferance of Avicenna's, Ankara.
9. Durusoy, A. (2012). Avicenna's Philosophy and Its Place in the World (Self, Mind and Spirit), Publishing of Foundation of University of Marmaras Faculty of Theologyi, İstanbul.
10. Demirli, E. (2008). God and Man in Islamic Metaphysics Tradition of Unity of Body and Ibni Arabi, Kabalci Publishing, İstanbul
11. Kindi, (1983). "The Secret of Fathe": Hasen 'Asi, Commentary of Qor'an Sofian Dictionary in Philosophy Avicenna
12. Avicenna, (2009). Book of Healing, Medical Low, Music, Philosophy Problems [Preperad for publisng by Hüseyin Gazi Topdemir] Say publishing, İstanbul.
13. Avicenna, (2004). Book of Healing, Metaphysics I, (translated by Ekrem Demirli-Ömer Türker), Litera Publishing, İstanbul.
14. Avicenna, (1960). Signs and Testimonials, *(published as et-Tenbihôt* ve'I-İşôrôt) nşr: Mahmud Şihabi, Tehran (1339).
15. Avicenna. (1980). Treatise of Universe, pbl: İbrahim Hilal, Kahire.
16. Avicenna, (1980). 'Revealing of Visdom, Dâru'l Kalem Publishing, Beyrut.
17. Avicenna, (2012). Salvation, Basic Principles of the Philosophy (translated by Kübra Şenel), Kabalci Publishing, İstanbul.
18. Avicenna (2013). Danisname-i Alai Alai Book of Wisdom, (trans. Murat Demirkol), Turkey Authoring Works Agency Publications, First Edition, Istanbul
19. Avicenna (2017). Avicenna, Hayy Son of Yekzan– Discovery, (translated by Şerafeddin Yaltkaya) Büyüyen Ay Publishing, İstanbul.
20. Avicenna (1952). "Withdrawal of Ego", pbl: Ahmed Fuad el-Ehvani, s. 147-178, Kahire.
21. Avicenna (2019). Ahvalu'n-Nefs, Basic Principles and Problems of Classical Psychology, Translation, İsmail Hanoğlu, Elis Publishing, Ankara.
22. Ibn Rüşd, (2018). Inconsistency of inconsistency, (translated by Muharrem Hilmi Özer), Bordo Siyah Publishing, İstanbul.

23. Kutluer, İ. (2002). Necessity Being in the Ontology of Avicenna, İz Publishing, İstanbul.
24. Fussilat 51/53, http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1847.480 (Qor'an, translated by Abdulaziz Mansur)
25. M. Xayrullayev: (2012). https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/abu-ali-Ibn-sino-980-1037/
26. Plato. (2001). Timaios, Trans. Erol Güney and others, Istanbul: Social Publications.
27. Pojman, Louis P., and Michael Rea (2008). Philosophy of Religion - An Anthologhy,
fifth edition, U.S.A.: Thomson Wadsworth Press.
28. Serpil Durğun. (2018). The Importance of Philosophical Knowledge with a Philosophical Anthropological View" Anemon The Journal Social Science of Mus Alparslan University, 6(STEMES'18) 103-107

Библиография

1. Акгун, Тунжай (2013). Создание согласно Газали и Ибн Рушда, Анкара: Издательство Акчай.
2. Альпер О.М. (2008). Авиценна, Издательство Исам. Стамбул,
3. Анкабут: 20, http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1847.480 (Коран. Перевод и редактирование Абдулазиза Мансура).
4. Атай, Х. (1974). Создания согласно Фараби и Авиценна, Университет Анакара Издания Телогического Факультета, Диссертация Доцента, Ankara
5. Бозкурт, ... (2014). "Взгляды Авиценны на Бога и его основания", журнал "Религиозный журнал Диянет" о 50/1, стр. 67-86.
6. Боэций, (2011). Утешение философии. Перевод с латыни. Чигдем Дурушкен, Стамбул: издательство Кабалжы.
7. Кросс, Ричард (2012). "Форма и универсальность в Боэции", Британский журнал по истории философии, том 20, выпуск 3: 439-458
8. Чубукчу А. (1984). Авиценна и философия, Международная конференция Авиценны, Анкара.
9. Дурусой А. (2012). Философия Авиценны и ее место в мире "Я", "Разум" и "Дух", Издательство Фонда богословского университета, факультет теологии, Стамбул.
10. Демирли, Э. (2008). Бог и человек в исламской метафизической традиции единства тела и Ибни Араби, издательство Кабалжы, Стамбул
11. Кинди (1983). "Тайна отца": Хасен Аси, Комментарий к Корану Софианский словарь по философии Авиценна
12. Авиценна, (2009). Книга Исцеления, Медицинский Закон, Музыка, Проблемы Философии (Подготовлено для публикации Хусейном Гази Топдемиром), издательство Сай, Стамбул.
13. Авиценна, (2004). Книга Исцеления, Метафизика I (перевод Экрема Демирли-Омера Тюркера), Издательство Литера, Стамбул.
14. Авиценна, (1960). Знаки и отзывы, (опубликованные как et-Tenbihôt ve'I-İşôrôt): Махмуд Шихаби, Тегеран (1339).
15. Авиценна. (1980). Трактат о Вселенной, изд: Ибрагим Хилал, Каир.

16. Авиценна, (1980). 'Выявление Висдома, Издательство Дарул Калем, Бейрут.
17. Авиценна, (2012). Спасение, Основные принципы философии (перевод Кубра Шенел), издательство Кабалжы, Стамбул.
18. Авиценна (2013). Данишнаме-я Алая Книга Мудрости (пер. Мурат Demirkol), Турция Публикации Управления рукописей, первое издание, Стамбул.
19. Авиценна (2017). Авиценна, Хайон, сын Икзана - открытие, (перевод Шерафедина Ялткой) , издательство Буюйен Ай, Стамбул.
20. Авиценна (1952). "Снятие Эго", пбл: Ахмед Фуад эль-Эхвани, с. 147-178, Каир.
21. Авиценна (2019), Ахвалан-Нефс, Основные принципы и проблемы классической психологии, Перевод, Исмаил Ханоглу, издательство Элис, Анкара.
22. Ибн Рюшд (2018). Несоответствие несоответствия [перевод Мухаррема Хилми Озера], издательство Бордо Сийах, Стамбул.
23. Кутлуер, И. (2002). Необходимость быть в онтологии Авиценны, , издательство Из, Стамбул.
24. Фуссилат 51/53, http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1847.480 (Коран, перевод Абдулазиза Мансура)
25. М. Хайруллаев: (2012). https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/abu-ali-Ibn-sino-980-1037/
26. Платон. (2001). Тимаос, перевод. Эрол Гуней и др., Стамбул: Социальные публикации.
27. Пожман, Луис П. и Майкл Реа (2008). Философия религии - Антологоги, пятое издание, США: Томсон Вадвортс Пресс.
28. Серпиль Дургюн. (2018). Важность философского знания с философским антропологическим взглядом" Журнал Анемон Социальных Знании, Университета Муш Альпарслана, 6 [STEMES'18] 103-107.

Касим Муминоглу (Турция, Муш)

Мысль Абу Али Ибн Сина о Боге и человеке

Аннотация: В этой статье рассматривается философские мысли Ибн Сина о Боге и человеке. Ибн Сина в своем учение опирается на категории необходимость, возможность, реальность, разум, раскрывает причины существования всех вещей - их происхождение, порядок, отношения и трансформации. Ибн Сино описывает концепцию Бога и людей в своих произведениях Шифо, Ан-Нефс, Э-Ис'от-у-т-тенбихот, Рисале-фи-Келам, Алан-Нефси- натыка, Китабун Эн Нежат, Хай бин Якзон. Он проводил научные исследования в Рисалатул аль-Аршийя, Китабу-Шифа, Метафизике II, Ахвал ун Нефс и многих других.

Ключевые слова: Ибн Сина, человек, принудительное существование, возможная сущность, душа, разум

Ключевые слова (2): обязательные принципы, пантеистический взгляд, природа и присутствие

View publication stats